

**ДІАГНОСТИКА СТАНУ СФОРМОВАНOSTІ
КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
З ПОРУШЕННЯМ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ**

У статті висвітлено методологічні підходи до розроблення та здійснення психолого-педагогічної діагностики комунікативних умінь у молодших школярів з порушенням інтелектуального розвитку. Проаналізовано багатоаспектність підходів щодо дослідження даної проблеми у спеціальній педагогіці. Обґрунтовано та представлено складові діагностичного комплексу вивчення сформованості комунікативних умінь в учнів з порушеннями інтелекту, що в подальшому слугує основою до проведення корекційно-розвивального напрямків роботи з учнями. Визначено рівні сформованості комунікативних умінь в учнів початкових класів з інтелектуальними порушеннями.

Ключові слова: порушення інтелектуального розвитку, комунікативні уміння, діагностичні критерії, корекційна робота.

Постановка проблеми: У різноманітних порушеннях міжособистісної комунікації яскраво проявляються як основне порушення, так і вторинні супутні ускладнення розвитку дитини з порушенням інтелекту. Водночас, саме спілкування є провідною діяльністю, в якій формуються найважливіші вікові новоутворення та закладаються компенсаторні можливості психіки. Розроблення корекційно-орієнтованих критеріїв діагностики комунікативної сфери дитини з порушенням інтелектуального розвитку є важливою теоретичною проблемою, вирішення якої дозволить побудувати методологічно-обґрунтовану систему педагогічної корекції, допоможе підготувати учня спеціальної школи до належної соціальної адаптації та інтеграції.

У сучасній науці існують численні дослідження, присвячені проблемі діагностики та формуванню комунікативних умінь у дітей з порушенням інтелектуального розвитку. Проведені психолого-педагогічні дослідження доводять, що спілкування відіграє особливу роль в пізнавальному розвитку дитини в процесі соціалізації, засвоєнні культурно-історичного досвіду в спільній діяльності з дорослими (Л. Божович, Л. Виготський, Д. Ельконін, В. Давидов, О. Леонтьєв, М. Лісіна, В. Мухіна, Р. Павелків, Е. Рибалко та ін.). Пошуку засобів активізації процесу засвоєння мовних знань та формування комунікативних умінь в учнів з порушеннями розумового розвитку завжди приділялась достатня увага вчених-дефектологів (А. Аксьонова, Н. Барська, Л. Вавіна, В. Воронкова, С. Герашенко, М. Гнезділов, В. Петрова, Г. Піонтківська, З. Смирнова, Т. Ульянова та ін.). Авторами підкреслюється, що здатність дитини з порушенням інтелекту до спілкування (висловити свої бажання, потреби, попросити про допомогу, реагувати на слова інших людей тощо) допомагає їй адаптуватися в навколишньому світі, включатися до активного життя. В педагогічних працях спілкування трактується як засіб виховання особистості (А. Арушанова, А. Мудрик, Л. Новікова, Я. Коломийський, В. Сухомлинський, Т. Яценко). Незважаючи на чітке уявлення про те, яке важливе значення має вміння

взаємодіяти з іншими людьми, підходи до діагностики стану сформованості комунікативних умінь у школярів з порушеннями розумового розвитку потребують наукового обґрунтування та розроблення.

Метою даної статті є висвітлення діагностики комунікативних умінь у молодших школярів з порушенням інтелектуального розвитку.

Виклад основного матеріалу

Організація корекційно-розвивальної роботи в спеціальній школі найтіснішим чином пов'язана з діагностикою. Ефективна організація діагностичної роботи заснована на чіткому розумінні критеріїв оцінювання - найбільш загальних сутнісних ознак, за якими відбувається оцінювання психолого-педагогічних явищ.

Загальний алгоритм діагностичного вивчення комунікативних умінь у молодших школярів з порушенням інтелектуального розвитку передбачає низку діагностичних завдань:

- виявлення первинного порушення, що зумовлює патологічну своєрідність розвитку психіки (джерелом інформації виступає медична документація, анкетування батьків, висновки ПМПК). Виходячи з цього визначення дефіцитарності тих функцій, які викликають порушення міжособистісного спілкування та потребують психолого-педагогічної корекції.

- вивчення компенсаторних можливостей та збережених функцій як опори для подальшої корекційно-розвивальної роботи з дитиною. Крім того, необхідним є визначення псевдокомпенсаторних утворень, що виникли в процесі попередньої невдалої міжособистісної взаємодії дітей (соціальної ізоляції, порушень батьківського виховання, тощо) та відповідні шляхи їх заміни на більш ефективні поведінкові установки. Джерелом інформації в цьому випадку є психолого-педагогічна діагностика, спостереження за дитиною в навчально-виховному процесі, іграх та спілкуванні з іншими дітьми та дорослими в позаурочний час.

- встановлення стану розвитку комунікативних умінь дитини, оцінювання можливостей їх розвитку з метою ефективної соціальної адаптації та інтеграції.

Важливими напрацюваннями щодо визначення загального рівня розвитку комунікативної сфери дитини з порушенням інтелектуального розвитку є дослідження І. Ємельянової[1]. Запропонована авторкою техніка спостереження за спілкуванням молодших школярів із інтелектуальними порушеннями під час взаємодії з однолітками передбачає п'ять критеріїв: вміння організовувати спілкування; вміння підтримувати спілкування; мотивація спілкування; тон спілкування; стиль спілкування. Для диференційованого підходу у навчанні автором визначено різнорівневі групи за сформованістю мовних засобів і комунікативних умінь, що вимагають відповідної організації корекційної роботи, зокрема:

- 1) Молодші школярі з відсутністю реакції на ініціативу, що спонукає почати спілкування. При роботі з ними увага приділялася здатності ставити запитання, вибирати раціональні способи комунікативних дій, враховувати особливості співрозмовника, орієнтуватися в ситуації спілкування.

- 2) Діти, у яких входження в спілкування ініціюється партнером. У них формувалося вміння уважно слухати звернену до них мову і адекватно відповідати на питання.

- 3) Діти, які відносно легко вступають в спілкування, але можуть брати участь в процесі комунікації в тому випадку, якщо їм надається стимулююча і

підтримуюча допомога. У них формували вміння реагувати на ініціативу, що спонукає почати спілкування з використанням вербальних засобів.

Отже, розроблений нами діагностичний інструментарій вивчення стану сформованості комунікативних умінь у школярів з інтелектуальними порушеннями розроблено на основі урахування рівня розвитку базових комунікативних умінь та навичок: наявності інтересу до комунікативної взаємодії; рівня розвитку умінь комунікативної взаємодії дитини, вміння входити в контакт із дорослими та ровесниками та співпрацювати під час комунікативного акту; подолання комунікативних бар'єрів, які виникають в процесі міжособистісного спілкування [2].

При розробленні діагностичного інструментарію також враховувалось засоби корекційно-розвивального впливу на учнів:

- підвищення рівня актуального розвитку комунікативних умінь (свідоме, самостійне вирішення завдань міжособистісної взаємодії) і відповідне розширення зони найближчого розвитку;

- користування учнями набутими знаннями та вміннями як у середовищі навчального закладу так і поза ним;

- зникнення тривоги, усунення бар'єрів спілкування, зниження рівня конфліктності, виправлення інших недоліків [3].

В процесі здійснення корекційно-розвивальної роботи нерідко доводиться творчо змінювати вихідні робочі гіпотези і відповідні засоби впливу. Тому діагностична робота передбачає всі етапи навчання, відображуючи зміну ситуації розвитку та дозволяючи своєчасно коригувати розвивальні впливи.

Кінцевим результатом цілеспрямованих корекційно-орієнтованих впливів на дитину (відповідно до концепції сучасної освіти) є формування *комунікативної компетентності* - системи внутрішніх ресурсів, необхідних для оптимальної побудови комунікативних дій в певному колі ситуацій міжособистісної взаємодії.

Слід зазначити, що термін «комунікативні вміння» об'єднує складну систему умінь різного порядку і характеру, володіння якими забезпечує повноцінне включення дитини в процес встановлення і розвитку контактів для спільної діяльності. Виділяють наступні аспекти підготовки дитини до спілкування: розвиток мислення; формування навичок вільного володіння мовленням; формування установок в сфері спілкування (відношення до партнера по спілкуванню; інтересу до процесу спілкування; терпимості до спілкування як до діалогу). Складовими комунікативних умінь є також вміння слухати, передавати інформацію і приймати її, розуміти іншого; співпереживати, співчувати; адекватно оцінювати себе та інших; приймати думку іншого; вирішувати конфлікти та ін. [4; 5].

В контексті поставленої проблеми доцільно говорити про *соціально-комунікативні уміння*, які можна розділити на групи:

- уміння пов'язані з оволодінням мовною діяльністю і вербальними засобами спілкування, щоб грамотно і ясно формулювати свою думку;

- соціально-психологічні уміння, пов'язані з оволодінням процесами взаємозв'язку, взаєморозуміння, взаємовпливів (психологічно вірно і відповідно до ситуації вступити в спілкування та визначити момент його завершення, підтримувати комунікацію, стимулювати активність партнерів, використовувати характеристики комунікативної ситуації для реалізації своєї мети, прогнозувати

реакції партнерів на власні комунікативні дії, формувати соціально-психологічний настрій спілкування і т.д.);

уміння, пов'язані з оволодінням процесами самообілізації, самонастроювання, саморегулювання (долати психологічні бар'єри, знімати зайву напругу, емоційно налаштуватися на ситуацію спілкування, тощо),

- вміння використовувати норми мовного етикету відповідно до конкретної комунікативної ситуації;

- вміння користуватися невербальними засобами спілкування, адекватно ситуації спілкування вибирати жести, пози;

- уміння спілкуватися в різних організаційних формах.

Проведений детальний науковий аналіз особливостей розвитку комунікативних вмінь у дітей з інтелектуальними порушеннями (пізній початок мовлення, недостатнє розуміння зверненої мови, емоційна збідненість спілкування, високий рівень конфліктності, невміння організувати комунікативну ситуацію: ініціювати комунікацію, звернутись з проханням, логічно викласти інформацію, адекватно відповісти) дозволив визначити відповідні корекційно-орієнтовані напрямки діагностики та *критерії оцінки комунікативної сфери*:

- мотивація та спрямованість на комунікативну діяльність (здатність ініціювати комунікацію з іншою людиною, звернутись з проханням);

- комунікативна компетентність, планування комунікативної взаємодії, розуміння співбесідника, адекватна реакція на міжособистісну взаємодію;

- розуміння власних емоцій та емоційного стану співбесідника, здатність до емпатії;

- здатність до наслідування та відтворення, відповідних ситуації, невербальних засобів комунікації (міміка, жести);

- здатність до співробітництва та комунікативної взаємодії в процесі спільної діяльності з дорослими та однолітками;

- розуміння міжособистісних взаємин, здатність до відтворення соціально прийнятних зразків поведінки та виконання певних соціальних ролей.

Відповідно до визначених критеріїв, розроблений нами психодіагностичний комплекс спрямований на дослідження комунікативного розвитку дитини із розумовими порушеннями, що, в свою чергу, дозволить визначити найбільш продуктивні напрями психокорекційної роботи з метою розвитку її комунікативних вмінь. Він включає методику дослідження типу спілкування за методикою М. Лісіної та А. Рузької, методику діагностики комунікативно-мовленнєвих умінь А. Палій, методику Н. Я. Семаго «Емоційні обличчя», методику складання невербального портрету Л. Ю. Суботіної, модифікований нами варіант методики «Комунікативний розвиток дитини» та методику «Перемови» Г. Урунтаєвої, методику «Картинки» О. Є. Смирнової, В. Холмогорової.

При проведенні діагностики виходимо з того, що своєрідність психічного розвитку дитини з порушенням інтелектуального розвитку часто не дозволяє використовувати відносно неї стандартні процедури та встановлені емпіричним шляхом норми розвитку комунікативної сфери. Через це слід детальніше окреслити значення поняття «норма» (встановлений взірць, стан явища, що відбиває середній показник його загальних характеристик) стосовно проблеми порушення інтелектуального розвитку. Як зазначає В. Синьов, в галузі корекційного навчання «норма» встановлюється шляхом стандартизації - через

порівняння пізнавальних можливостей дітей з різними ступенями порушення інтелектуального розвитку зі стандартами освіти, прийнятими для навчання дітей з нормальним інтелектуальним розвитком [6].

Діагностичне обстеження комунікативних умінь у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями дозволило встановити рівні їх сформованості, а саме: *низький рівень* (проявляється в індіферентності, пасивності в комунікативних контактах); *середній* (діти долучаються до комунікативних контактів після здійснення стимуляції з боку оточуючих); *достатній рівень* (характеризується виразною комунікативною активністю, орієнтацією на розширення кола соціальних контактів, ці діти мають розвинені комунікативні навички, що дозволяють встановлювати міцні зв'язки з оточуючими).

Отримані дані дозволяють прийти до висновку, що ініціатива у спілкуванні є найбільш узагальнюючим, комплексним психометричним показником і критерієм, який свідчить про рівень розвитку комунікативної сфери дитини та наявність відповідних успіхів у корекційній роботі. Це пояснюється тим, що активна міжособистісна взаємодія є природною у цьому віці, вона задовольняє особливу людську потребу у контакті з іншими, що з'явилася в процесі суспільно-історичного розвитку. При типовому розвитку дитини їй не потрібно стимулювати зовні - прагнення спілкування, пов'язане з виникненням почуття радості, займає провідне місце серед спонукань та мотивів. Отже, відновлення мотивації до встановлення міжособистісних контактів у молодшого школяра з порушенням інтелектуального розвитку є ознакою реабілітації природних механізмів психічного розвитку. З іншого боку, спілкування виступає природним, а отже - найбільш ефективним, засобом відновлення та компенсації інших психічних функцій.

Висновки з дослідження і перспективи його подальшого розвитку: Комунікативні уміння є важливими у формуванні універсальних здібностей, що характеризують цілісний розвиток дитини. Вони є важливим показником її готовності до участі в навчальному процесі, отриманні та передачі інформації при засвоєнні предметних знань і успішному формуванню навчальних навичок. Очевидно, що процеси спілкування здійснюються всередині певної соціальної спільноти - родини, навчальної групи, різних суспільних інституцій та виникають в силу необхідності, актуальної потреби дитини вступити в ситуацію взаємодії з іншими дітьми або дорослими. Тому ми звертаємо увагу на перспективність корекційної роботи в процесі засвоєння молодшими школярами навчального курсу «Соціально-побутове орієнтування». Ця дисципліна суттєво відрізняється від інших навчальних предметів тим, що передбачає активне залучення дітей до широкого спектру різноманітних комунікативних ситуацій, найбільш активне та практично-орієнтоване включення в систему міжособистісних зв'язків. Створення умов, близьких до життєвих ситуацій, сприяє адаптації дітей з порушенням інтелектуального розвитку у подальшому житті.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Емельянова И. А. Педагогическая технология формирования коммуникативных умений и навыков у младших школьников с нарушением интеллекта: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.03 - коррекционная педагогика. - Екатеринбург, 2009. - 20 с.
2. Лисина М. Развитие познавательной активности детей в ходе общения со взрослыми и сверстниками // «Вопросы психологии», 1982. - №4. - с. 18.

3. Миронова С. П. Засоби корекційної роботи у навчально-виховному процесі спеціальних та інклюзивних закладів // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. -Київ, 2014. - Вип. 26.- С 149-152.
4. Бойков Д. И. Общение детей с проблемами в развитии: коммуникативная дифференциация личности. - СПб, 2005. - 288 с.
5. Шипицына Л. М. «Необучаемый» ребенок в семье и обществе. Социализация детей с нарушением интеллекта. - СПб, 2005. - 477 с.
6. Синьов В. М. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка: підруч. - Київ, 2007. - 238 с.

REFERENCES:

1. Emelianova, I. A. (2009). *Pedagogicheskaya tekhnologiya formirovaniya kommunikativnykh umeniy i navykov u mladshikh shkolnikov s narusheniem intellekta* [Pedagogical technology for formation of communicative skills of primary schoolchildren with intellectual disabilities]. (Dissertation Abstract, Ekaterinburg).
2. Lisina, M. (1982). Razvitiye poznatelnoy aktivnosti detei v khode obshcheniya so vzroslymi i svernikami [Development of informative activity of children during communication with adults and peers]. *Voprosy psikhologii*, 4, 18.
3. Myronova, S. P. (2014). Zashoby korektsiynoi roboty u navchalno-vykhovnomu protsesi spetsialnykh ta inkluzyvnykh zakladiv [Means of remedial work in the educational process at special and inclusive schools]. In *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriya 19 : Korektsiina pedahohika ta spetsialna psikhohihiia*: Vol. 26 (pp. 149-152). Kyiv.
4. Boikov, D. I. (2005). Obshchenie detei s problemami v razvitii: kommunikativnaia differentsiatsiia lichnosti [Communication of children with developmental problems: communicative differentiation of the individual]. St Petersburg.
5. Shipitsyna, L. M. (2005). «Neobuchaemyi» rebenok v seme i obshchestve. Sotsializatsiia detei s narusheniem intellekta [An "unlearned" child in the family and society. Socialization of children with intellectual disabilities]. St. Petersburg.
6. Synov, V. M. (2007). Korektsiina psikhopedahohika. Olihofrenopedahohika [Correction psychological pedagogy. Oligophrenia pedagogy]. Kyiv.

Alona Strygunova. Diagnostics of the State of Formation Communicative Skills for Younger Students with the Violation of Intellectual Development

The article deals with the description of the methodological fundamentals for conducting psychological and pedagogical diagnostics of communicative skills in children with mental retardation. The author draws attention to the fact that the diagnostic results are the basis of all subsequent correctional and developmental measures. This determines the importance of defining clear criteria - the most essential properties of a psychological phenomenon. A general algorithm for diagnosing communicative skills in younger schoolchildren with mental retardation has been compiled: differentiation of primary and secondary disorders of the central nervous system; identification of compensatory possibilities of the psyche, formulation of a practical development forecast. All this is the basis for compiling an individual correctional program for the formation of communicative skills. The sources of diagnostically important information have been identified at each stage. The features have been formulated, which testify to the successful outcome of the correctional program. The basic communicative abilities of younger schoolchildren and problems in communication in children with mental retardation have been described. Based on it, the criteria for pedagogical diagnosis of this category of pupils have been listed. This allows one to focus on the most problematic and important aspects of the problem. The specific tools and methods of psychological diagnosis, approved by the author, have been proposed. Based on the analysis of scientific works, it has shown how to assess the overall level of development of communicative skills in order to divide students into groups for conducting corrective classes. The following conclusion has been given: the most complex indicator and predictor of the development

of the communicative sphere in children with intellectual disabilities is motivation for communication. The perspectives of development of interpersonal skills in the course "social and everyday orientation " have been shown.

Keywords: *violation of intellectual development, communication skills, diagnostic criteria, corrective work.*